

ОБЗОР НА ПРЕВЕДЕНАТА НА ТУРСКИ ЕЗИК РУСКА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА (1884–2005)

Тюркян Олджай
Истанбулски университет

В работата се прави опит за възстановяване в най-пълно възможно хронологично изображение на дейността по превод на произведения на руската литература в Турция, но и въздаване на дължимото истинно подвижници на превода и издателската дейност, внесли неоценим принос в културата на турското общество в частност в непростите обществено-исторически условия.

In this article an attempt is made not only to reconstruct a complete chronology of translations of Russian literary works in Turkey, but also to give their due to the true devotees of translation and the publishing who have brought an invaluable contribution to the culture of Turkish society, mostly under extraordinary social and historical conditions.

ПЪРВИ ПРЕВОДИ НА РУСКА ЛИТЕРАТУРА. ПЪРВИ ПРЕВОДАЧИ

Интересът на демократичните турски кръгове към руската литература през 80-те години на XIX век се формира като резултат от нарастващия интерес към произведения на западните литератури, преди всичко на френската.

Първият превод на руска художествена творба – комедията *От ума си тегли* на А. Грибоедов, излиза през 1884 г. Той е дело на дошлия от Дагестан **Мехмед Мурад** (1853–1917)¹, който ползва езика на оригинала. Комедията е приета с въздушевление от турския читател, за което до голяма степен способства заложената в нея идея за борба на новото със старото, съответстваща на тогавашните настроения в турското общество.

След тригодишно прекъсване на страниците на столични и провинциални вестници започват все по-често да се появяват и преводи на руски стихотворни произведения². Но поради причини от различен характер

¹ Емигрирал в Турция на 20 години, М. Мурад работи като преподавател по история в Школата по обществено-политически науки (Мектеб-и Мюлкие) и е издател на в. „Мизан“.

² Въпросът за преводи от световната лирика от 1859 до 1901 г. се разглежда в докторската дисертация на Али Исхан Колджу. Колджу открива 16 превода от руската литература (вж. Кабачалъ 1993). Върху анализ на първите преводи на стиховете работи също тюркологът Джафер Гарипер. Той изследва преводите от гледна точка на стихосложение, съдържание, език и стил (вж. Гарипер 1999).

заглавията на някои стихотворения, авторската им принадлежност³, както и това, от какъв език са направени преводите, остава неупоменато.

Според изследването *Руската класика в Турция* на тюрколога Л. О. Алкаева първи стихотворен превод на турски език е едно от Тургеневите *Стихотворения в проза* (Алкаева 1982: 101), издадено през 1886 г. в Измир. Но липсват сведения относно названието и броя на вестника, годината на издаване, заглавието на самото стихотворение, също така не се посочва от кого и от кой език е направен преводът. Затова според нас от гледна точка на документалното уточняване за първо преведено на турски език стихотворно произведение трябва да се приеме *Когда волнуется желтеющая нива...* на М. Лермонтов (в. „Мизан“ от 14 април 1887 г.). Наистина и тук вместо бележка стои разяснение на издателството: *Стихотворение на един руски поет (Лермонтов), редактирано от Менеменлизаде Тахир Бейефенд* (Гарипер 1999: 112; Айкут 2006: 8).

Следват публикации на преводните стихотворения *Песен на орача* от А. В. Колцов (списание „Нилюфер“, февруари 1889), *Птичка* на Ф. А. Тумански (сп. „Нилюфер“, март 1889) и приказката *Царят на Русия Петър I и мужикът* (сп. „Нилюфер“, септември 1889), осъществени от **Реджеп Вахи** (вж. Гарипер 1999: 112–113; Олджай 2003: 91).

На Реджеп Вахи принадлежи по-голямата част от преводи на руски стихове и басни от онова време. Вахи научава руски език във военното училище „Харбие“. За учебно помагало му служи *Школьная хрестоматия по рускому языку*. С помощта на една тетрадка, в която той си е записвал преводите, стана възможно документално да се потвърди неговото авторство на преводите на басните от И. Крилов *Врана и лисица, Магарето и славеят, Мравката, Лисицата и щъркелът и Мечката и висшето общество*, направени през 1891 г. Той превежда и стихотворението от А. Колцов *Защо спиш, селянино?* и *Врабец* на И. Тургенев, както и на разказа на Л. Толстой *Старият дядо и внукът* (пак там).

Освен Вахи руски стихотворни произведения превежда и **Джелял Ениси**⁴ от Тифлис, работил по онова време като преводач в Истанбул. Преведените от него две стихотворения на А. Пушкин са публикувани в 44-тия брой на списание „Малюмат“ от 23 юли 1896 г. със забележка: „Свободен превод на две стихотворения на Пушкин, един от знаменитите поети на Русия“. Първото е пълен превод на турски език на стихотворението *Делия*, отнасящо се към лицейския период на Пушкин (Айкут 2006: 9). А второто е преведено на персийски език. Освен това Ениси превежда и издава още три стихотворения, без да посочи за съжаление на кого от руските поети принадлежат те (Гарипер 1999: 117). В тази област откритията още очакват изследователите си.

Друг преводач от езика на оригинала е **Джихангир Андиджани**. На него принадлежат преводите на *Мцири* на Лермонтов под название *Беглец* и на други стихове, но отново без позоваване на името на авторите (Колджу 1995: 81).

³ Названията на голяма част от стиховете и авторската им принадлежност бяха установени от Тюркян Олджай и Алтан Айкут (вж. Айкут 2006, Олджай 2003, Олджай 2004).

⁴ Фамилията на преводача е била написана неправилно – Юнси.

За запознаването на турската интелигенция с руската поезия играят роля също преводите на демократичната турска поетеса **Нигяр Ханъм** (1856–1918). Тя е държала известен литературен салон в Истанбул, в който се събират привърженици на идеята за литературен мост между Изтока и Запада. Сред посетителите на литературния салон на Нигяр Ханъм са и сътрудниците на списание „Сервет-и фюнун“ („Съкровищница на знания“). Нигяр Ханъм е знаела осем чужди езика и е превела от езици посредници редица стихотворения на А. Пушкин, М. Лермонтов, В. Жуковски и басни на И. Крилов. След като преводите са били публикувани в периодичния печат, те излизат в сборника на поетесата *Ефсус (Съжаление*, 1891). Появата на преводите на Нигяр Ханъм веднага предизвиква отклик в Петербург. През 1892 г. в бр. 5 на сп. „Звезда“ излиза бележка, посветена на това събитие (Белова 1999: 392).

От език посредник е превеждал също **Абдулах Джевдет**. Той е превел от френски две стихотворения и ги е издал през 1894 г. в списанията „Хазине-и Фюнун“ и „Мектеп“. Джевдет е отбелязал, че едното от тези стихотворения във вид на четиристишие принадлежи на Пушкин, но автора на другото не е посочил (Коджу 1995: 247). Алтан Айкут установява, че първите два реда на четиристишието са точен превод на стиховете от *Бахчисарайски фонтан* („*Твои пленительные очи яснее дня, чернее ночи...*“), описващи Зарема. В последните два реда обаче преводът е свободен (Айкут 2006: 9).

От 1890 г. нататък се наблюдава постепенно увеличаване на количеството преведени прозаически произведения от руски писатели, което и обяснява нарасналия интерес към руската литература в Турция. Голяма роля за това изиграва въвеждането на руски език в програмата на военните училища и пристигането в Истанбул на специалиста по Ориента княгиня **Олга Сергеевна Лебедева** (род. 1854 г.) от Казан, станала известна в Турция като Мадам Гюлнар, Олга дьо Лебедев или Олга де Лебедефф.

Княгиня Лебедева пристига в Истанбул през октомври 1890 г. по покана на големия издател и писател Ахмед Мидхат ефенди, с когото се запознава през 1889 г. на VIII конгрес на ориенталистите в Стокхолм (Акюн: 246). В Османската империя тя донася няколко преведени по-рано от нея произведения, които седмица след пристигането ѝ започват да се печатат, отначало на части, във вестника на Ахмед Мидхат ефенди „Терджуман-и Хакикат“ („Тълкувач на истината“), а сетне излизат в отделно издание (вж. Олджай 2003: 91–92).

Сред първите преводи на Лебедева са две повести на Пушкин: *Виелица* (1891) и *Дама пика* (1893), откъси от поемата на Лермонтов *Демон* (1892) и пет произведения на Л. Толстой: *Иляс* (1893), *Семейно щастие* (1893), *Смъртта на Иван Илич* (1893), разказите притчи *Двама старци* (1893) и *С какво са живи хората?* (1893). Тя представя също така на четящата публика монографии за Пушкин (*Поетът Пушкин: живот, творчество, произведения*, 1891) и за Л. Толстой (*Руската литература и Европа, или размишления на литератора Толстой*, 1893), а през 1895 г. е издадена ней-

ната история на руската литература (от 132 страници). Последната включва двадесет портретни характеристики на най-известните руски писатели, от Симеон Полоцки до Лев Толстой, и става първата излязла в Турция история на руската литература.

През 1896 г. във в. „Икдам“ („Прогрес“) от 23 октомври в превод от френски език се начева публикуването на *Кройцеровата соната* на Л. Толстой. Преводът е започнат от **Ахмед Расим** по поръчка на издателя Ибрахим Хилми. Публицист, критик и обществен деец, Расим бил много зает и не могъл навреме да представи последните чернови страници на преводите в редакцията, поради което публикацията на цялото произведение така и не се осъществява.

През 1897–1898 г. във в. „Шукуфе Истиграк“ са поместени *Ангел и Платноход* на Лермонтов в съвместен превод на **Мустафа Решид** и Олга Лебедева; тук за първи път са били посочени заглавията на произведенията и името на техния автор.

През 1899 г. на вестникарските страници широко се отбелязва 100-годишнината от рождението на Пушкин. По случай юбилея в януарския брой на вестник „Малюмат“ („Известия“), е публикувана поемата *Медният конник*. Преводът е направен в проза от френски от намиращия се по това време във Франция **Али Кемал**. Заедно с превода Кемал изпраща в редакцията и своите *Парижки писма*, които включват статията *Поезия и поет. А. С. Пушкин* (Колджу 1995: 45; Гарипер 1999: 117, 126).

След налагането през 1900 г. на деспотичния режим на Абдулхамид II, просъществувал осем години, всяка дейност в областта на културата в Турция замира. Това се отразява и на разпространението на книги, списания и вестници. През този период излизат само *Дим* и *Пролетни води* на Тургенев в превод от френски на **Абдулах Зюхтю**, но без указване на името на автора. Като се имат предвид годината на публикацията и социално-политическите условия в империята, поведението на издателството може да се обясни с царящите по това време самовластие и деспотизъм.

Обявяването през 1909 г. на Второто конституционно управление в Турция и отмяната на цензурата довеждат до оживление на издателската и преводаческата дейност. По-голямата част от преводите са на художествени и исторически книги. Ала оживлението продължава за кратко. Войната в Либия и избухналата веднага след нея война на Балканите, а след тях и Първата световна война възпрепятстват културния живот. Тези събития ускоряват упадъка на Османската империя и на 29 октомври 1923 г. Върховното национално събрание на Турция въвежда в страната републиканско управление.

За периода 1909–1923 г. по-голямата част от преведените на турски език книги от руски автори съставляват произведения на Л. Толстой. През този период са преведени 12 творби на великия писател, мислител и философ: *Кавказкия пленник* (1909); *Бог истината вижда, но няма да ти каже скоро* (1909); *История на една женитба* (прев. **Раиф Неждет**, 1910); *Възкресение* (прев. **Хайдар Рифат**, 1911); *Три смърти* (прев. **В. А. Гордлев-**

ски, 1911); *Корней Василиев* (прев. С. Джебел, 1911); *Анна Каренина* (прев. Раиф Неждет и Садък Наджи, 1912); *Хаджи Мурат* (прев. Ю. Риза, 1912); философските трактати (*За смъртта и Философия на живота*, прев. Ахмет Мидхат Рифатов, 1914), *Отец Сергей* (прев. Орхан Нюзхет, 1921) и *Горчиво приключение* (прев. Ахмет Селяхаддин).

През тези години турските читатели чуват нови имена – за първи път в страната са публикувани произведения на Максим Горки: *История на едно престъпление* под название *Кървави похождения* (прев. Али Нусрет, 1910) и *Майка* (прев. Исмаил Мюштак и Мухиддин Бирген, 1911), на А. Чехов (*Брожение на умовете*, прев. В. А. Гордлевски, 1910) и на В. Гаршин (*Сигнал*, прев. В. А. Гордлевски, 1910).

Анализът на приведените факти позволява да се констатира, че през началния етап от дейността по превода на произведения на руската художествена литература в Турция липсва целенасоченост и системност при подбора на произведения за превод, освен може би намерението на Ибрахим Хилми да издаде серия романи на руски писатели в превод на турски език. Произведенията се подбират, иначе казано, според личния вкус на преводачите. Но с право може да се твърди, че преводаческата дейност от разглеждания период има голям принос в запознаването на турската четяща публика с културно-художествените ценности на Русия.

Щафетата на планирано, а не инцидентно издаване на произведения от класици на световната литература, начената в последните години на османския период, се продължава от нова плеяда от преводачи и издатели в републиканска Турция.

ПРЕВОДАЧЕСКА ДЕЙНОСТ ОТ РЕПУБЛИКАНСКИЯ ПЕРИОД

ПЪРВИ ДЕСЕТИЛИТИЯ НА ТУРСКАТА РЕПУБЛИКА

Провъзгласяването на републиканско управление (1923), обявяването на Анкара за столица (1923) и ликвидирането на халифата (1924) означават появата на нова държава – Турската република. Държавната власт, под ръководството на основаната през 1923 г. от Ататюрк (1881–1938) Народно-републиканска партия (НРП), пристъпва към осъществяване на реформи, насочени към модернизация и „европеизация“ на турското общество.

Една от особеностите на този период, оказал голямо влияние върху цялата турска култура, става приемането от Висшия национален съвет на Турция (ВНСТ) на закона от 1 ноември 1928 г. за въвеждане вместо арабската, на нова азбука – вариант на латиницата. За ограмотяване на широките народни маси са отворени народни училища. Положените усилия не закъсняват да дадат плодове – в Турция от този период се наблюдава взрив от масов интерес към четенето.

Следствие от това е отварянето на редица нови издателства: „Ахмет Халип“ (1928), „Инкилап“ (1830), „Ремзи“ (1932) и „Акба“ (1932). Издателската си дейност продължават създадените по-рано „Канаат“, „Хилми“, „Лютфи“ и др.

За първите десетилетия от съществуването на Турската република е характерен дълбок интерес към живота и културата на Съветския съюз, който пръв протяга ръка за помощ на нова републиканска Турция. За следване в Москва заминават турски младежи, сред които поетът Назъм Хикмет, Вала Нуреттин – бъдещ журналист, литератор, преводач, Мухсин Ертугрул – бъдещ режисьор, основоположник на съвременния турски театър, Хасан Али Едиз – бъдещ книгоиздател, литератор, преводач, и мнозина други, станали впоследствие известни дейци на турската култура. Всички те изиграват голяма роля за популяризиране и изучаване на творчеството на руските писатели.

Първото произведение на руската художествена литература, излязло непосредствено след провъзгласяването на републиката, е разказът на Тургенев⁵ „за тържествуващата любов“ в превод на **Яхи Ферид** и **Мишел Михалъв** 1925 г. Повестта от същия автор „Първа любов“ (прев. Х. Рифат) е публикувана в няколко части във в. „Сервет-и Фюнун“, а в 1931 г. тя излиза в отделно издание. След нея е отпечатано произведението на Горки *Другар* (прев. **М. Кемал**, 1931). Година по-късно е издаден *Дим* на Тургенев (прев. Х. Рифат, 1932).

През 1933 г. са отпечатани четири произведения на руските класици: *Възкресение* на Л. Толстой; *Престъпление и наказание*, *Записки от мъртвия дом* на Ф. Достоевски и *Капитанската дъщеря* на Пушкин. Първите три са преведени от Хайдар Рифат от френски, а повестта на Пушкин превежда от английски **Самизаде Сюрея**. Интерес представлява и това, че новият превод на *Възкресение* от Рифат е преработен превод на направения от него двайсет и две години по-рано. На следващата година пред публиката са представени още осем произведения на руската литература, три от които принадлежат на перото на Л. Толстой, и още три – на Тургенев, Пушкин и Достоевски. Народните разкази на Л. Толстой *С какво са живи хората?* и *Където е Бог, там е любовта* са преведени от **С. Хури**, а *Семейно щастие* – от **Исмаил Хаки**. От тургеневските произведения излизат *Пролетни води* и разкази, издадени в отделен сборник под название *Дуелист* и *Песен за тържествуващата любов*. Първите две произведения превежда от английски С. Сюрея. *Песен за тържествуващата любов* на Тургенев, издавана за втори път, излиза заедно с разказа на Клод Фарер *Син на султана*. Изхождайки от съдържанието, **Назъм Хикмет**, преводач на двата разказа, решава за уместно да озаглави книгата *Две кръвави похождения*.

Сред издадените през 1934 г. произведения на руски автори трябва да посочим *Виелица* на Пушкин (прев. С. Сюрея) и *Бели ноци* на Достоевски (прев. **Рушен Ешреф**). След година е издаден на турски сборник разкази със заглавие *Спътник в живота*, където влизат шест разказа на Чехов и *Муму* на Тургенев (прев. С. Сюрея).

През 1936 г. следват преводи на произведенията на Л. Толстой *Кройцера соната* (прев. **Али Кями Акюз**), *Смъртта на Иван Илич* и *Господар*

⁵ Интересно е да се отбележи, че Тургенев става първият руски писател, чието произведение е напечатано след приemanето на закона за въвеждане на новата азбука.

и работник (прев. Х. Рифат). *Кройцера соната* е предшествана от предисловието *Толстой и неговите произведения* (16 страници). Предисловията към произведения на чужди литератури, написани от издателя или преводача, са служили като важен източник за запознаване на читателите с авторите на произведенията, затова те в повечето случаи са надхвърляли двадесет страници и са съдържали подробна информация за писателя и неговото творчество. Много често в тях се изказва възхищение от руската литература. Сред преведените през 1936 г. произведения от руски автори следва да споменем и *Дворянско гнездо* на Тургенев (прев. С. Сюреля), което излиза под заглавие по името на главната героиня – *Лиза*. *Сцени от руската революция* на Горки са представени на турския читател от **Вахиде Гюлтекин**, а *Тарас Булба* на Гогол – от **Сираджедин**. И към трите издания има предисловия, сред които особено се откроява съставеното от издателя И. Хилми към *Тарас Булба*. Цветната подвързия и илюстрациите допълват приятното впечатление от изданието. Същата година в превод на **Фуат Сабит** излиза отделно издание на спомените на Горки за В. И. Ленин.

Към 1937 г. се наблюдава увеличаване на количеството на преводни произведения от руски писатели, което може да се обясни с постоянно растящия интерес към руската литература в Турция. През посочената година излизат прозаичните преводи на *Борис Годунов*, *Цигани*, *Египетски нощи*, *Бесове* (свободният превод е изпълнен в ритмическа проза) и преводите на *Дама пика*, *Дубровски*, *Майсторът на ковчези*, *Господарката селянка*, посветени на стогодишнината от смъртта на Пушкин. Преводът на тези произведения е направен от познавача на руската литература, добре владеещ руски език, **Хасан Али Едиз**. Едновременно във вестниците „Акшам“ („Вечер“), „Сон поста“ („Нова поща“) и други, а също и в отделни издания се публикуват изследвания за Пушкин, които популяризират и утвърждават световното значение на този автор. Издадени през същата година са Гоголевите *Мъртви души* (прев. **Рагъп Ръфки**) и *Ревизор* (прев. **Авни Инсел** и **Веджихи Гьорк**); *Бащи и деца* (прев. Х. А. Едиз) и *Сън* на Тургенев (прев. **Алие Ашар**); *Неточка Незванова* на Достоевски (прев. **Мустафа Нихат Озьон**), *Градове и години* на Горки (прев. **Танер**), сборниците с разкази на Горки *В степта* и *Бродяги* (прев. М. Нихат); *Казаци* на Л. Толстой (прев. А. Акюз), както и Лермонтовите *Герой на нашето време* (прев. А. Инсел) и *Демон* (прев. А. Инсел и В. Гьорк).

След година излизат *Война и мир* на Лев Толстой (прев. А. Акюз), *Майска нощ* на Гогол (прев. Х. Едиз) и редица Чехови разкази. Само **Зеки Баштъмар** превежда около трийсет разказа на Чехов от руски и ги публикува в сборника *Маска* с предисловие от шест страници. Баштъмар е един от най-добрите преводачи на Чехов. Три разказа на Чехов са преведени също от Едиз и са издадени в отделна книга под название *Човекът в калъф*. През същата година на турските читатели става известно и името на М. Шолохов, който е представен с *Разораната целина* (прев. М. Нихат).

През 1939 г. продължават да излизат на турски език разкази на Горки и Чехов. Седем разказа на Чехов са публикувани от издателство „Ремзи“ в поредицата „Световна литература“ под заглавие *Мъка* (прев. М. Нихат). В бр. 28 на тази серия излиза и сборник с разкази на Горки – *Сънят на любовта*, в превод на Едиз. Той превежда още три разказа на Горки и ги издава под псевдонима Б. Дениз, избирайки за наслов на цялата книга заглавието на един от разказите – *Двайсет и шест и една*. Пак Едиз превежда и шест разказа на Чехов, излезли под заглавието *Смъртта на актьора*. Същата година в два сборника са публикувани осем разказа на Чехов, преведени от френски от Х. Рифат.

За популяризирането на руската литература благоприятства и издаването на изследвания и монографии за руските писатели. През 1931 г. издателство „Канаат“ пуска серията *Животът на забележителни хора*, чийто бр. 19 е посветен на Л. Толстой. За Толстой като за писател със световна слава пише и Решат Нури Гюнтекин. Във в. „Сервет-и Фюнун“ от 20 април 1933 г. е публикуван превод на монографията на Андре Гайда за Достоевски, направен от проф. Супхи Нури. Статии за Пушкин, по случай стогодишнината от смъртта на поета публикуват редица автори: Хасан Али Едиз, Кязъм Дуру, Самизаде Сюрея и други. В тях се цитират откъси от непубликувани по-рано Пушкинови произведения, както и материали за Пушкин от западната преса. Едно от най-обемните изследвания на западната литература по това време е двутомникът на Исмаил Хабиб *Западната литература и ние*, в който авторът се спира също и на живота и творчеството на десетима руски писатели: Грибоедов, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Толстой, Шолохов, Зошченко и др. (Хабиб 1941: 215–224; 267–283; 358–363; 519–533).

За съжаление недостатъчните на брой изследвания в областта на историята на преводаческата дейност не позволяват да се уточни въпросът за това, как са се възприемали и оценявали от турската четяща публика произведенията на руската литература. И все пак количеството на публикуваните произведения позволява да се твърди, че в 1920–1930 година в Турция се наблюдава повишен интерес към руската литература, за което способства развитието на добросъседски отношения между СССР и Турция, както и разширяването на кръга на писателската интелигенция.

Но закономерно възниква въпросът за това, колко систематизирана, планомерна и качествена е била преводаческата дейност. Независимо от факта, че много издателства пускат преводни серии романи от световната литература, част от които принадлежи на руски писатели, трябва да се отбележи, че изборът за превод и издаване на произведения от един или друг автор през 30-те години продължава да се осъществява според индивидуалния вкус на преводачи и издатели. Освен това голямата част от произведенията на руската литература се превеждат от вече преведени на западни езици книги, т. е. през език посредник. Допускат се адаптации на текстове и волности при превода. Естествено, при такива условия да се говори за качество на превода е несъстоятелно. По очевиден начин е наз-

рявала остра необходимост от въвеждане на ред в литературно-преводаческата и издателската дейност от страна на държавата.

40-ТЕ ГОДИНИ – „ЗЛАТНАТА“ ДЕКАДА НА ПРЕВОДАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ

Важно събитие в историята на превода и издателската дейност в Турция става състояният се под егидата на Министерството на просветата I конгрес по печата (Анкара, 1–5 май 1939 г.). В приветственото си слово до участниците в конгреса тогавашният министър на просветата и един от изтъкнатите обществени дейци на Турция Хасан Али Юджел подчертава, че „за да се запознае републиканска Турция с класическите и съвременните произведения на западната култура и мисъл, т.е. западната цивилизация, органическа част от която планира да стане и Турция, е необходимо срочно да започне мобилизация на преводаческа дейност“ (Тунджор 1996: 7). В отговор на този призив е създадена Преводаческа комисия, в чийто състав влизат 15 забележителни обществени дейци и писатели от онова време. На първото заседание на комисията са разгледани въпроси за съставяне на речници и за това, какво и как да се превежда. Разработва се грандиозен план за запознаване на турския народ с най-добрите произведения на световната литература, сформирани са „езикови комисии“, една от тях по руска литература. В задълженията на комисията влиза организиране на преводаческата дейност и контролиране на преводите от руски автори, съставяне на подробен план за издаване на библиотека на руските класици. Списъкът включва 29 произведения от единадесет водещи имена в руската литература, а също така избрани статии на литературни критици. Заседанието, превърнало се в своеобразен критически форум на преводаческата дейност, взема решение за създаване на Преводаческо бюро и на списание „Терджуме“ („Превод“).

От 1940 г. по инструкция на Министерството на просветата в страната започва истинска държавна „преводаческа мобилизация“. По същото време продължава и преводната дейност на частни издателства, сред които с особена популярност се ползват произведенията на Достоевски. „Халит“ пуска два тома на *Братя Карамазови* (прев. **Хакъ Сюха Гезгин**), „Хилми“ издава *Идиот* (прев. А. Инсел и **Илхан Акант**), *Бедни хора* (прев. **Хамди Вароглу**) публикува издателство „Лютфи“. Но тези преводи са направени от западни езици. Във връзка с това в бр. 9, 12, 15 и 19 на списание „Терджюме“ излизат критични статии на Зеки Баштъмар, Ерол Гюней и Нихал Ялаза Талуи, поставящи на прицел преводачески грешки и безотговорност при превода.

През 1940 г. Министерството на просветата издава серия едноактни пиеси за студенти от консерваторията в 10 тома, сред които е и пиесата на Чехов *Предложение* (прев. **Гафар Гюней**).

По време на Втората световна война произведения на руската литература започват отново да се издават от 1943 година. Първи са преведени трагедията на Пушкин *Борис Годунов* (прев. **Зейнел Акоч** и **Огуз Пелтек**) и първият том на Толстоевия епос *Война и мир* (прев. З. Баштъмар). След година

са преведени 97 творби на световната класика, 13 от руски. Шест от тях — най-значителните пиеси на руската драматургия: *Недорасляк* на Фонвизин (прев. **Нихал Ялаза Талуи**), *Чайка* (прев. Н. Я. Талуи и **Кемал Кая**), *Вуйчо Ваньо* (прев. Г. Гюней), *Три сестри* (прев. Едиз), *Вшинева градина* (прев. **Ерол Гюней** и **Шахап Съткъ Илтер**) на Чехов и *Ревизор* на Гогол (прев. Е. Гюней и **Мелих Джевдет Андай**). Както отбелязва в статията си за руската литература Ерол Гюней: „всички те дълбоко въздействаха върху турското театрално изкуство и посочвайки правилния път, благоприятстваха за стремителното му развитие“ (Гюней 1946: 338). Тогава са издадени *Капитанската дъщеря* (прев. Е. Гюней и **Сабахаттин Али**) и *Дама тика* (прев. Едиз) на Пушкин, *Герой на нашето време* на Лермонтов (прев. **Сервет Люнел**), *Първа любов* и *Клара Милич* на Тургенев (прев. Е. Гюней и **Октай Рифат Хорозджу**), *Чуждата жена и мъжът под кревата* на Достоевски (прев. **Дмитрий Сорокин** и М. Дж. Андай). На турските читатели за пръв път е представен В. Г. Белински, чиято статия става предисловие към *Ревизор* на Гогол. Продължава работата на Зеки Баштъмар по превода на втория том на *Война и мир*. Всички споменати творби са преведени от руски на точен и художествен език.

През 1945 г. се наблюдава увеличаване на количеството издавани руски произведения. От 115 преведени на турски език книги 21 са руски. Излизат от печат *Бригадир* на Фонвизин (прев. Талуи), *Повестите на Белкин и Дубровски* на Пушкин (прев. Едиз), *Женитба* (прев. Е. Гюней и Андай), *Миргород* (прев. Люнел) и петербургските повести на Гогол под заглавие *Три разказа* (прев. Е. Гюней и **Орхан Вели Канък**), *Кротката* на Достоевски (прев. Сорокин и Андай), втори и трети том на *Война и мир* (прев. Баштъмар), *Детство* (прев. **Рана Чакирьоз**), *Смъртта на Иван Илич* (прев. Талуи) и *Силата на мрака* (прев. Чакирьоз) на Л. Толстой, *Вадим*, *Ашик Гарип* и *Княгиня Лиговска* на Лермонтов (прев. Люнел), *От ума си тегли* на Грибоедов (прев. **Зейнел Акоч** и Илтер), *Бедността не е порок* (прев. Чакирьоз) и *Буря* (прев. **Нафия Танур**) на А. Н. Островски, първа част на *Обломов* на Гончаров (прев. Е. Гюней и **Сабахаттин Еюбоглу**), *Дуел* (прев. Баштъмар) и *Разкази* (прев. Люнел) на Чехов, *Провинциалка* на Тургенев (прев. Сорокин и Андай).

Издаването в Турция на руска литература не се ограничава с преводи на прозаически произведения. Списание „Терджуме“ запознава читателите с произведения на световната поезия, в това число и на руската. Особено впечатляват преводите на Пушкин и Лермонтов от **Сефер Айтекин**, както и на Жуковски, Лермонтов и Т. Шевченко от О. Пелтек.

От преведените през 1946 г. 152 произведения на световната литература 26 принадлежат на руската. Завършени са преводите и са издадени последните томове на *Война и мир* и втората част на *Обломов*. През тази година преобладават творбите на Достоевски: *Записки от мъртвия дом*, *Неприятен случай* (прев. Талуи), *Слабо сърце*, *Елха и сватба* (прев. **Яшар Наби Наир** и Е. Гюней), първи том на *Юноша* (прев. Люнел), *Малкият герой* (прев. Чакирьоз) и на Тургенев: *Месец на село* (прев. Едиз), *Ерген*, *Закуска*

у *предводителя* (прев. Талуї), *Степният крал Лир* (прев. Пелтек и Гюней) и *Дворянско гнездо* (прев. **Шахин Акалѝн**). Видно място заемат и преводите на *Юношество* (пр. Чакирьоз), *Поликушка* и *Разкази за народа* на Толстой, *Малки трагедии* на Пушкин, *Сватба и юбилей* (прев. Сорокин и Айтекин), втора и трета част на *Разкази* от Чехов (прев. Люнел, Пелтек и Гюней), *Разотиване след театър* (прев. Е. Гюней и Андай), *Картоиграчи* (прев. **Хасан Копсел**) на Гогол, *Вълци и овце* на А. Островски, *Приказки за големи* на Шchedрин (прев. **Азиз Алпаут**) и *Моят живот* на Протопоп Авакум (прев. Талуї).

Настъпилата реакция нанася тежък удар по прогресивно настроената интелигенция. Отстраняването на Х. А. Юджел от поста министър се отразява неблагоприятно върху цялостната преводаческа дейност. През 1947 г. е издадена само повестта на Толстой *Младост* (прев. Чакирьоз и **Дженгиз Екинджи**), а на следващата година – неговият разказ *След бала* (прев. Танур), първият том на *Престъпление и наказание* (прев. Едиз) и *Село Степанчиково* (прев. Талуї) на Достоевски.

През 1949 г. са преведени *Възкресение* на Толстой (прев. Талуї), *Разкази* на Чехов (прев. Пелтек) и *Разкази* на Тургенев (прев. Акалѝн), чиито втора и трета част излизат следващите две години.

През 1950 г. С. Люнел превежда някои разкази на Достоевски, а М. Дж. Андай и Е. Гюней – *Мъртви души* на Гогол.

От 1951 до 1960 г. са преведени и публикувани: *Рудин* на Тургенев (прев. **Мемдух Тезел**), *Избрани съчинения* на Пушкин (прев. **Орхан Шамхал**); *Записки от подземиеето* (прев. Талуї), *Бесове* I, II, III т. (прев. **Ахмет Мухип Дранас** и С. Люнел), *Братя Карамазови* I, II, IV т. (прев. Талуї), *Идиот* I, II т. (прев. Люнел, 1963, 1965) на Достоевски, *Господа Головлъови* (прев. Чакирьоз, Алпаут, Чакир, Люнел) на М. Е. Салтиков-Шchedрин.

Така в периода на „преводаческата мобилизация“ под егидата на Министерството на просветата на Турция са преведени и издадени 1120 (1247 тома) произведения на световната литература. Сред тях 75 (88 тома) са творби на руската литература. Тоест по количество на издания в превод на турски език руската литература в Турция заема пето място след френската (308), немската (113), гръцката (94) и английската (80).

С право може да се твърди, че запознаването с руската литература вече придобива системен характер. Това оказва положително влияние както на литературния процес, така и на културната ситуация като цяло. Държавната подкрепа на преводаческото дело способства също и за създаване на дружества на преводачи с висока квалификация. Преводи осъществяват видни специалисти по руски език и литература – Хасан Али Едиз (1904–1972), Ерол Гюней (1914), Сервет Люнел, Нихал Ялаза Талуї (1900–1968), Гафар Гюней, Зеки Баштѝмар (1905–1973), Огуз Пелтек (поч. 1956). Някои преводачи работят в съавторство с най-добрите писатели и поети на своето време – Сабахатин Али (1907–1948), Орхан Вели (1914–1950), Мелих Джевдет Андай (1915–2002) и Октай Акбал (род. 1923). Изискванията към професионализма стават доста високи и изпълня-

ваните преводи – действително качествени и адекватни на оригиналите, за разлика от много преводи от предходните години. Важно следствие на качествено изпълнените преводи става укрепването на позициите на съвременния литературен турски език. Благодарение на запознаването с европейската и в частност с руската литература турските писатели съмняват да се приобщят към общите световни културни и литературни процеси, те имат възможност да използват вече известни на чужди литератури художествени жанрове и средства.

ПРЕВОДАЧЕСКА ДЕЙНОСТ ОТ 70-ТЕ ГОДИНИ ДО НАШИ ДНИ

От втората половина на 60-те години започва нов етап в историята на руско-турските литературни връзки. Ръстът на революционните настроения сред младежта и демократичната интелигенция се съпровожда с нарастване на интереса към Съветския съюз, към историята и културата на неговите народи. През 70-те години се наблюдава в пълния смисъл на думата масово увлечение по руската и съветската литература. Преиздадени са в стари и нови преводи или са издадени за първи път практически всички значими произведения на руската проза от XIX век, а също така книги на М. Горки, М. Шолохов, Л. Леонов, А. Н. Толстой, Н. А. Островски, Д. Фурманов, А. Серафимович, И. Бабел, М. Булгаков, Б. Полевой, И. Еренбург, К. Симонов. Произведенията на съвременните съветски автори – Ч. Айтматов, Е. Евтушенко, Р. Гамзатов, Н. Думбадзе и други (освен руската „селска“ проза, която се смята трудна за превод) се превеждат практически веднага след излизането им в СССР. Наред с прозата се издават и преводи на поетически съчинения – стихове на С. Есенин, В. Маяковски, Е. Евтушенко, А. Вознесенски, Р. Гамзатов и др.

Благодарение на активната преводаческа дейност вниманието на обществото се привлича все повече към руската литература; във вестниците все по-често се публикуват статии на писатели и литератори с анализ на преводите и оценка на феномена руска класика. При това акцент се прави върху сходните проблеми, повдигани в руската литература от XIX век и вълнуващи съвременната турска интелигенция. Подчертава се, че руската интелигенция винаги е ратувала Русия да стане истинска европейска страна, но при това да съхрани своята самобитност. Тези идеи са били извънредно близки на представителите на турския интелектуален елит.

Ала независимо от въвличането на превода и преди всичко – на художествения, в сложните социално-политически процеси, той както и преди се възприема от турското общество като естетическо явление, призвано да осъществява културни контакти между страните и с това да даде възможност на Турция да заеме своето място в световното културно пространство.

Към 70-те години на XX в. се появява третата плеяда преводачи на руска литература. Особено ценни (в качествено и количествено отношение) са преводите на завършилите специалността руски език и литература във филологическия и историко-географски факултет на Анкарския университет Мехмет Озгюл (род. 1936), Ергин Алтай (род. 1937), Атаол Бехрамоглу (род. 1942), Мазлум Бейхан (род. 1944) и Азер Яран (1949–2005).

Появилият се за първи път с превод на Чеховата *Степ* в 1960 г. **Мехмет Озгюл** става известен като преводач на творчеството на разказвача и драматурга А. Чехов. Той запознава турските читатели също и с всички произведения на Ч. Айтматов. От него са преведени и творби на Гогол (*Петербургски повести, Невски проспект, Шинел, Записки на един луд, Тарас Булба*), на Достоевски (*Записки от подземие, Кротката, Идиот, Бели нощи*), на Л. Толстой (сборниците с разкази *Господар и работник* и *Три смърти, Смъртта на Иван Илич, Семейно щастие*), на Горки (*Макар Чудра, Варенка, Мужик*), на А. Солженицин (*Един ден на Иван Денисович*), на И. Еренбург (*Тринайсет лули*), на К. Симонов (*Различните дни на войната, Димът на отечеството*, две повести от *Тъй наречения личен живот: Двайсет дни без война* и *Не ще се видим ние с теб*), на Е. Евтушенко (*Ягодови места*), на С. Михалков (*Празник на непослушанието*), на И. Илф и Е. Петров (*Дванайсетте стола, Златния телец*), на Л. Е. Улицка (*Медея и нейните деца, Сонечка, Бедните роднини*), на Ю. Буйда (*Нулев влак*), на Ф. Искандер (*Чик и Пушкин, Сандро от Чегем*), на В. Шукшин (сб. разкази *Жажда за живот*). В съавторство с **А. А. Карабайрам** Озгюл издава също сборниците с разкази *Радост от живота* и *Руски разкази*.

Друг известен преводач е **Ергин Алтай**, придобил слава като преводач на Ф. Достоевски (*Бесове, Юноша, Унижените и оскърбените, Бедни хора, Братя Карамазови, Играчът на рулетка, Неточка Незванова, Записки от мъртвия дом, Престъпление и наказание, Зимни бележки за летни впечатления*). От него са преведени и съчинения на Л. Толстой (*Анна Каренина, Възкресение, Смъртта на Иван Илич, Кройцерова соната*) и на А. Чехов (сб. разкази *Възпитаница* и *Дамата с кученцето*). Наред с класиците Алтай представя на турските читатели и Александра Маринина, чийто криминален роман *Стилистът* излиза през юли 2006 г.

Дебютиралият през 1967 г. с превод на Чеховата пиеса *Иванов* познавач на руската и съветска литератури **Атаол Бехрамоглу** издава през 1972 г. двутомник с прозаични произведения на А. Пушкин със заглавие *Пълни събрани съчинения*. Поетът и преводачът, естествено, не може да не се вълнува от руската поезия. Преводи на поезия от Пушкин Бехрамоглу публикува за първи път в края на 70-те години (*Аз ви обичах, Към Чаадаев*), превежда и няколко негови епиграми. През 80-те г. той пристъпва към лириката на М. Лермонтов (*Кинжал*, 1985), а след това и на съвременни поети (*Антология на съвременната руска поезия*, 1987). В тази антология влизат превъзходни интерпретации на А. Блок, А. Ахматова, Б. Пастернак, О. Манделщам, М. Цветаева, В. Маяковски, С. Есенин, както и на Е. Евтушенко и А. Вознесенски. В своето предисловие към *Антологията* преводачът прави един екскурс в историята на съвременния руски стих. На Бехрамоглу принадлежат също преводи на произведения от Максим Горки (*Очерци и разкази*), Тургенев (*В навечерието*) и на късните драматургични Чехови творби в два тома. Атаол Бехрамоглу с право може да бъде определен като един от най-добрите преводачи на А. Пушкин в Турция, който наред с цялата негова проза превежда и много стихове, издадени в отделен том със заглавие *Аз паметник издигнах си неръкотворен* (1996).

Друг турски поет преводач е **Азер Яран**. Нему принадлежат чудесните преводи на лириката на Есенин (*Стихотворения*, 1982; *Гаснат алените криле на залеза*, 1992), Блок (*Стихотворения*, 1982), Ахматова (*Избрани стихотворения*, 1984), на Пастернак (*Сестро моя живот*, 1993; *Второ раждане*, 1994), на Лермонтов (*Русалка*, 1994), Пушкин (*Медният конник*, 1995), на Г. Айги (*Ти – с ликовете на цветя*, 1995), Цветаева (*Душа и име*, 1996), Маяковски (*Слушайте!*, 1999; *Облак в панталони*, 2002). Голяма заслуга на Азер Яран е преводът му на гениалната творба на Пушкин *Евгений Онегин*, издаден през 2003 г., върху който той работи дълги години. За съжаление независимо от успешно извършения превод той остана в сянката на друг превод на същото произведение, който излезе два месеца по-късно под перото на **Каншауби Мизиев** и турския поет **Ахмет Неждет** и на който беше присъдена наградата „Превод на годината“.

Още един представител на третата генерация турски преводачи е **Мазлум Бейхан**, превел творби на Гогол (*Записки на един луд*, *Нос*, *Шинел*, *Невски проспект*, *Арабески*), Белински (*Статии*), Н. Г. Чернишевски (*Какво да се прави?*), М. Салтиков-Шчедрин (*Приказки за големи*, *Господа Головлъвои*), на А. Херцен (*Кой е виновен?*), И. Еренбург (*Деветият вал*), на М. Булгаков (*Последни дни (Пушкин)*), Достоевски (*Идиот*, *Престъпление и наказание*) и Л. Толстой (*Детство*, *Юношество*, *Младост*).

Наред с гореспоменатите имена преводачи на руски художествени произведения са и **Мехмет Фехми Имре**, **Гюнеш Бозкая Колонтай**, **Недим Йонал** и **Угур Бюке**.

Откриването през 1990 г. на специалността Руски език и литература в Истанбулския университет, а след него и в още пет университета на Турция (Ерджиески – Кайсери, Селчукски – Коня, „Гази“ – Анкара, „Окан“ и „Фатих“ – Истанбул) благоприятства подготовката на нови преводачески кадри. Постепенно започна да се формира ново поколение на преводачи от руски език. Сред тях трябва да споменем имената на **Кайхан Юкселер**, **Сабри Гюрсес**, **Корай Карасулу**, **Гюнай Къзьлърмак**, **Бирсен Караджи** и **Озлем Асълтюрк**.

Благодарение на дейността на преводачите турската читателска аудитория получи възможността да чете на роден език почти всички произведения на руската литература. Множество класически творби, например шедьоври на Достоевски, Толстой, Чехов и Пушкин, имат до седем преводни варианта и се публикуват от всички столични и провинциални издателства.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният от нас обзор позволява не само да бъде пресъздадена в най-пълнен вид хронологията на преводната рецепция на руската литература в Турция, но и да се отдаде дължимото на истинските пионери на превода и издателската дейност, внесли неоценим принос в културата на турското общество независимо от нерядко сложните обществено-исторически условия.

Проблемът за културното влияние заедно с потребността от национална културна идентификация е актуален за Турция и днес, когато страната отново стои пред избор между ценностите на Изтока и Запада и пред съхраняване на ускорената в периода на републиканската си история собствена турска идентичност. И в този сложен процес важна роля – както преди, така и сега – играе преводът и, преди всичко художественият, призван да намери онова рационално зърно, онази „златна среда“, толкова необходими на културата на съвременна Турция.

Превод от руски: **Таня Атанасова**

ЛИТЕРАТУРА

Айкут 2006: А. Айкут. Русистика в Турции. // *Болгарская русистика*, 2006/1–2, 6–32.

Акюн: Ö. F. Akün. Gülnar Hanım. // *İslam Ansiklopedisi*, TDV, T.14, 246–249.

Алькаева 1982: Л. О. Алькаева. Русская классика в Турции // *Русская классика в странах Востока*. Наука, М., 1982.

Белова 1999: К. А. Белова. Из истории переводов Пушкина в Турции. // *Пушкин и мир Востока*. Наука, М., 1999, 391–398.

Библиография 1928–1933: *Bibliyografya. Neşriyat Bülteni*, 1928–1933, №2.

Библиография 1933: *Bibliyografya*, 1933, №15.

Гарипер 1999: С. Gariper. Rusça'dan Türkçe'ye Yapılan İlk Edebi Tercüme Üzerinde Bir Araştırma: Manzum Tercüme. // *İlmi Araştırmalar*, İst., 1999/7, 105–134.

Гюней 1946: Е. Güney. Rus klasikleri. // *Tercüme*, 1946, №28.

Зафер 2004: З. Зафер. А. П. Чехов в превод на турски език // *Диалози с Чехов: 100 години по-късно.*, София, „Факел“, 2004, 205–211.

Кабачалъ 1993: А. Kabaçalı. Türkiye'de Yayıncılığın Tarihçesi // *Varlık Ed. ve Sanat Dergisi* №1029, 1993, 3–7.

Колджу 1995: А. İ. Kolcu. *Tanzimat ve Servet-i Fünun Devirlerinde Batı Edebiyatından Yapılan Şiir Tercüme Üzerinde Bir Araştırma (1859-1901)*. А.Ü., Erzurum, 1995, 57–59.

Олджай 2003: Т. Олджай. Русская литература в Турции. // *Вісник Харк. нац. унів. ім. В.Н.Каразина*, 2003, № 595, 91–94.

Олджай 2004: Т. Олджай. К вопросу истории переводов русской литературы в Турции (1923–1960 гг.). // „*ВІСНИК*“ *Харківського національного університету ім. В.Н. Каразина*, No. 631, Філологічний факультет, Вип. 42, Харків, 2004, 266–271.

Първи конгрес 1939: *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*. Ankara, 1939.

Тунджор 1996: F. R. Tuncor. *MEB Yayınları Bibliyografyası (1923-1993)*. İst., 1996, 452–460.

Хабиб 1941: İ. Habib. *Avrupa edebiyatı ve biz*. İst., 1941.

Юджел 1939: Н. А Yücel. *Birinci Neşriyat Kongresi Açılışında Sayın Başvekil ile Maarif Vekili Tarafından Söylenen Nutuklar*. Ankara, 1939.